

György Péter
Két korszak határán

*Csillaggal csillag ütközik,
kavicsos út a régi dalból,
mit nyelvelt lég s kovakavics,
vízzel kova, gyűrűvel patkó,
a fellegi puha palán
tejszínű palafirka áll ma –
világ-tanonckodás talán?
Nem, bárányok lidérces álma. (...)*

*S most naplóját magolom itt
a palanyár-karcolatoknak,
mit nyelvelt lég s kovakavics
árnyalatával éj – s napoknak,
s megmártanám az ujjamat
kavicsos útba régi dalból,
akár fekélybe, dugva vak
vízbe kovát, gyűrűbe patkót.”*

(Oszip Mandelstam: *Pala-óda*. Baka István fordítása)

Évtizedek teltek el 1945 óta, s eltekintve néhány – ma már látjuk, mennyire fontos – elszigeteltnek tűnő eseménytől, az egyetem aktuális jelene mögött fel sem tűnt a múltja. Nem sötétlett a horizonton, nem borított árnyékot a mindennapi életre, nemzedékek végezték úgy tanulmányaikat, hogy szó sem esett arról, hogy miként és mi történt ezek között a falak között. Így volt ez akkor is, amikor én tanultam itt – jóval több, mint harminc éve –, s akkor is, amikor elkezdtem tanítani, s csak az elmúlt években kezdődött meg az a lassú elmozdulás, amely aztán az idei őszhöz is elvezetett. De persze – mint azt épp Thomas Kuhntól, a tudománytörténet forradalmainak értelmezőjétől megtanultuk –, a paradigmák átalakulása mindig utólag lesz érthető, mindig később ismerjük fel azokat a szimptomaként látható apróságokat, amelyek egy episztemé alkalmatlanságának tüneteiként lettek volna értelmezhetők.

Az egyetem amnéziája sem volt véletlen, amint saját múltjának megkésett rekonstrukciója sem az. És persze az egyetem mikrohistóriájának alakulása egyetlen pillanatra sem volt független a nagy történelem átalakulásának mikéntjétől, időpontjaitól, miértjétől.

1945 után az amnézia – ma már látjuk – elkerülhetetlen volt, évtizedes magától értetődősége szükségszerű. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem 1950-ben lett a királyi Pázmány Péter Tudományegyetem jogutódja, ám a nem kívánt örökségéről nem lehetett tudomást venni, s ha az egyetem akkori gyorsan változó rektorai – Trencsényi Waldapfel Imre, Tamás Lajos, Sötér István, Világhy Miklós, Ortutay Gyula – akarták is volna ezt (persze egyáltalán nem akarták), nem teheték volna. Olyan idők jöttek, melyekről utóbb újabb évtizedeken át nem lehetett könnyen beszélni.

Arról, ami az ötvenes években történt például a bölcsészkaron, 1992-ben eshetett először szó, amikor az akkori dékán, Hunyady György által felállított bizottság – Sz. Jónás Ilona, Margócsy István, Pajkossy Gábor – kezdte meg a feltárás munkáját, mint arról kiváló történész kollégánk maga számolt be legutóbb egy tanulmányában (Pajkossy Gábor: *Dicstelen lapok karunk történetéből, 2000, 2014/2.*). Éveken át nem eshetett szó arról, hogy miként lőtték le 1956. október 25-én a kar akkori dékánját, I. Tóth Zoltánt, akinek emléktáblája a Múzeum krt. 6–8.-ban az elmúlt években szerény, de létező emlékhely lett. A közelmúltban rekonstruáltuk, illetve teremtettük meg az egyetem *longue durée*, hosszú tartamban érvényes múltját, amelyet a Pázmány Péter alapította Nagyszombati Egyetemmel kezdtünk meg. Így kezdődött meg az egyetem új története, 1635-ben Nagyszombaton, a jezsuita rend által irányított egyetemmel.

„Multunk mind össze van torlódva, – mormolhatjuk magunkban a *Hazám* elhíresült sorait, s ritkán idézzük csak a túlhasznált vers másik két sorát is – s mint szorongó kivándorlókra, / ránk is úgy vár az új világ.”

Ez, itt, ahol élünk.

Az elmúlt években tehát megkezdődött az egyetem történetének rekonstrukciója, amely hosszú távon feltétele annak, hogy a többes szám első személy és ennek megfelelően az egyetemi közösség absztrakt fogalma végre érvényes jelentést kapjon.

2010-ben a Gyógypedagógiai Kar megemlékezést, konferenciát rendezett. 2011-ben a Társadalomtudományi Kar, a Mensch Nemzetközi Alapítvány és a Közép-európai Egyetem rendezett az Eichmannperről konferenciát az OSA Archivumban. 2012 január 27-én, Ervin Gábor születésének centenáriumán a BTK Újkori Filozófia Tanszék, Boros Gábor szervezésében konferenciát rendezett. (Ervin Gábor zsidó származású pap volt, filozófus, a Patrona Hungariae hittantanára, aki függetlenül attól, hogy az ő élete nem volt veszélyben, '44 március 19. után reverendájára felvarrta a sárga csillagot, üldözöttek rejtegetett; '44 decemberében az édesanyjával együtt elhurcolták, a Kapás utcai Nyilasházban megkorbácsolták, és belelőtték a Dunába.)

Egy évvel ezelőtt az első, az egész egyetem nevében megrendezett holokauszt-napi ünnepi emlékülésen – ahol (némiképp a programon kívül) Takács Zsuzsa drámai és felkavaró beszéde is elhangzott –, megtapasztalhattuk, hogy mennyire bonyolult is a valóságban az egyetemi közösség reaktív megteremtése, amely a nem formális alumnus identitás kérdése. Mindezek az események, élmények is hozzájárultak ahhoz, hogy végül mi is megkezdjük azt a munkát: az egyetem halottainak azonosítását, amelynek egyik fejezetét jelenti ez a hét, ez a mostani konferencia és a Trefort-kerti emlékmű avatása.

Mert a – múltunkra is kiterjesztett – többes szám első személynek csak akkor van és lesz a későbbiekben jelentése, ha annak történeti érvényessége hitelesen értelmezhető, azaz tudomásul vesszük, pontosabban, megtudjuk, s nem hallgatjuk el, nem felejtjük el, hogy kik voltak az elődeink: azaz tudomásul vesszük a nem kívánt örökségünket is.

Tudnunk kell, hogy mi történt velünk, mit tettünk mi – saját magunkkal; mit túsztunk el elődeink, mit engedtek meg. Melyek voltak az egyetem fényes lapjai, melyik volt a nagy korszaka – megítélésem szerint a dualizmus korának évtizedei –, s melyek volt a traumatikus, egyre nehezebb, végül sötét évek, amelyekre most emlékezünk, amelyeket most tanulunk meg.

Pár hónapja, amikor először jelent meg néhány cikk az emlékmű terveiről, egy jeles irodalmár, egyben blogger, erősen kritikus bejegyzést tett közzé írásában, amely részben az emlékmű műfaját tekintette lejáratnak, másrészt érthetetlennek találta, hogy az egyetem halottai között egykor meglévő „törvényes” (azaz törvénytelen) különbségtételt – azt, hogy egyik részük 1938 után zsidónak minősült –, ezt a gyalázatos distinkciót ma nem vesszük figyelembe, mert az emlékművön egymás mellett szerepel mindazok neve, akik részben azonos időszakban és igen eltérő körülmények között vesztettek oda.

E kérdésre nem kerültük meg a választ – kiváló kollégánkat, nemzedéktársamat meghívtuk egy élénk és őszinte vitára, beszélgetésre. Most sem véletlenül idézem fel ezt a kérdést. Hiszen a válasz reményeim szerint nemcsak számomra adódó magától értetődősége összefügg közös vállalkozásunk természetével, tehát az emlékmű megvalósításának mikéntjével, azaz lényegével. Ugyanis ezen a helyen nem „általában” a nagy történelem virtuális terének és elbeszélésének áldozatai kerülnek egymás mellé, hanem – egy igen világos mikrohistória keretein belül – az egyetem egykori hallgatói közül őrizzük mindazok emlékét, akik a holokauszt és a második világháború idején pusztultak el, vesztették életüket. Munkaszolgálatosként, gettóba zárt civilként, koncentrációs táborokban – illetve kötelező katonai szolgálatra behívott tartalékosként.

Azok az emberek, elődeink tehát, akiknek nevei véletlen sorrendben olvashatók egymás mellett, ismerték vagy ismerhették egymást, számosan lehettek közöttük, akik ugyanakkor jártak ezekben a terekben, akármilyen kíméletlen körülmények között is, őket elválasztó törvényektől sújtva, de mind itt voltak.

Adandó alkalommal olvastak egymásról vagy egymástól, tanultak a másikról, egyikük írt másikukról, ülhettek egymás mellett a padban, megfoghatták egymás kezét, s mindezt aközben és annak ellenére tették, ha tették, hogy az évek, a kor-szellem ellenük volt: a zsidóverő Turul Szövetség ifjait követte a numerus clausus, majd a zsidótörvények és a vézskorszak.

Ha képesek vagyunk, s ennyi évtized után végre képesek lettünk arra, hogy megtudjuk neveiket, és jelentős mértékben tudjunk életükről, és arról is, hogy mint haltak meg, akkor közel lép hozzánk a múltunk, akkor a szürke árnyékból, a kísérteties helyek, a végtelen virtuális terek rettegéséből kirajzolódnak azok a valós helyek, ahol ők éltek. Azaz: a nevek, az évszámok, a történetek, a fényképek emléknymoi teremtették meg azt a teret, amelyben immár a halottaknak és nekünk egyszerre van dolgunk, mert összeköt mindannyiunkat az a mozdulat, ahogy mi, a jelenben, most élők visszanyúltunk értük az ismeretlen vaksötétjébe, és együtt, egy campuson vagyunk velük. Azaz az egyetem közösségét az emlékezésért folytatott munka teremtheti meg, amely fontosabb közösségi tapasztalat minden politikai beszédnél.

Az elmúlt hónapokban megtanulhattuk, hogy a közös munkánk során eltűnt a diákok és tanárok közti különbség, mert mindannyian ugyanolyan felnőttek vagyunk, folyamatosan a többiekhez tanácsért fordulók, eltérő életkorú társak a tanácsstalanságban. Megtanultuk, hogy egyikünk sem tudja jobban, hogy mit teszünk, mint a másik. Megértettük, hogy úgy kell bízunk egymásban, mint eddig még sosem, mert ennek a munkának, amit most adunk át az egyetemnek, ennek a kivételes feladatnak a felelőssége éppen úgy nyomja mindannyiunk vállát.

Azt láttam tehát, hogy megtörtént, amit a munka előtt csak óvatosan mertem remélni: az emlékezés politikai retorikája helyett a közös jövő alapjául szolgáló konszenzusteremtés került előtérbe. S itt valóban van egy komoly nemzedéki különbség, amely ugyancsak a javunkra vált. Úgy látom, hogy az én nemzedékem és a tőlem idősebbek, akiknek a holokauszt és a háború a személyes tapasztalataink határán húzódik, a mi percepciónk és a huszonéves munkatársaink világa között valóban van egy alapvető eltérés. Ugyanis ők – helyesen és érthetően – nem gyászolják például Tartsay Vilmost, mint arra én mégiscsak hajlamos vagyok, hanem egyszerűen tisztelik: mint én Lovag Pöltenberg Ernőt, akit Ausztria–Magyarország katonai rendje sodort ebbe az országba, s pusztán a szabadság iránti szeretete végzett vele.

Vagy Gróf Leiningen-Westerburg Károlyt, aki azért halt meg harmincévesen, mert magáénak tekintette magyar felesége országának küzdelmét. Azaz a közös munkánkból megtanultam, hogy miként lehetséges nem pusztán a traumatikus történelmünk rettenetes árnyainak nyomasztó tényeit, a kísértetiesség, az Unheimlichkeit érzését átadni egy újabb nemzedéknek – hanem épp azért, mert ennek a történetnek a személyes része lezárulóban van, olyan tapasztalatok megszerzésének van értelme, amelyeknek szerepük lesz a jövő építésében.

A személyesség eltűnését felváltotta az együttes élményen és tudáson, a konszenzuson alapuló közösség megjelenése, ami világos választ ad, és megoldást kínál arra nézvést, hogy miként lehet az egyetem végül tényleg communitas. A hagyományról való beszédnél többet ér a hagyomány gyakorlatának megteremtése. A hagyomány szavai és az azt teremtő terek együttes világa tűnik élénk. A múlt nem elsősorban kísérteties hely, hanem a felelősség forrása. A múlt nem pusztán a rettenet háza, hanem a bizonyosság kiindulópontja: mit nem lehet soha többé megtenni, megengedni, elnézni. A múlt példa és nem példázat, fontos mozzanata a világunknak. Éppen úgy, mint ezt az emlékmű is teszi, amely szinte láthatatlanul, de kérlelhetetlenül, bármiféle számonkérés és megszügyenyítés nélkül, de munkát követelve működik. Oda kell menni hozzá, közel. Végig kell olvasni ezeket a neveket; se áldó imádság, se szentség, egyelőre talán az ismerkedés: kik voltak ezek az emberek?

A bűn az élők sors-összefüggése – írta Walter Benjámín. Az, hogy ezek az emberek a sorsuktól is meg lettek fosztva, a mások élete lett az ő haláluk, s nem halhatták a sajátjukat, az a mi örökségünk. Ez itt a sorstalanság kertje, az egyetem a tudás háza, a fák, amelyek évtizedek múltán is zúgnak sötét estéken immár egy másik világban, ugyanazok a fák, amelyek részben itt voltak akkor is, amikor egyikük-másikuk is itt állt. Istenem, jártak ezen a földön.

